

Сметаняк Владислав Ігорович
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Кандидат психологічних наук,
доцент кафедри педагогічної та вікової психології
м.Івано-Франківськ

ВІДПОВІДАЛЬНЕ БАТЬКІВСТВО ЯК ОБ'ЄКТ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Батьківство є важливим чинником розвитку особистості і дитини, і батька. За різними даними батьківство впливає на становлення статевої ідентифікації (З.Фрейд, Н.Левальд), розвиток пізнавальної, емоційно-вольової, моральної сфер дитини (В. Фтенакіс, Р. Берне, Б.І. Кочубей, О.Б. Чиркова, Е.О. Смірнова, В.С. Собакін), а також її характерологічних особливостей (Е.П. Ільїн, А.Біллер, З. Матейчек). Батьківство передбачає також подолання чоловіком особистісної кризи, пов'язаної з усвідомленням себе батьком, прийняття своїх почуттів і їх самоконтроль (Е. Еріксон, Е. Фромм, Д.С. Аківіс, Ю.В.Євсєєнкова, Є.І. Захарова, Р.В. Манеров).

Батьківство – соціально-психологічний феномен, який є емоційно і оцінково забарвленою сукупністю знань, уявлень і переконань стосовно себе як батька, що реалізується у різних проявах поведінки [5].

Актуальним об'єктом досліджень стає так зване відповідальне (свідоме, продуктивне, залучене) батьківство. Проте виникає суперечність між потребою в детальнішому вивченні відповідального батьківства як психологічного явища - з одного боку, і недостатньою розробленістю цієї проблеми - з іншого.

Ми спробуємо узагальнити дані про відповідальне батьківство, його структуру, функції, особливості формування, а також визначити психологічні, соціокультурні перешкоди у його розвитку.

Батьківство допомагає юнаку, хлопцю набути рис справжнього чоловіка. Проте не сам факт наявності дітей, а саме виконання і прийняття батьківської ролі сприяє оптимізації розвитку особистості. Народження дитини, взаємини з нею надають чоловікові додаткову сферу самореалізації, особистісного зростання. Тільки у взаємодії з дитиною повністю дозрівають чоловічі риси особистості – енергія, душевна сила, потреба і здатність захищати, брати на себе відповідальність. Зокрема Е.Фромм [10] вбачав у батьківстві можливість реалізації здатності любити і партнера, і дитину. Г.Крайг вважає батьківство вищою фазою як індивідуального розвитку батька і матері, так і в розвитку пари в цілому — розвитку ідентичності, інтимності з близькою людиною [4].

Для аналізу відповідального батьківства можна звернутися до поняття «генерування». Термін «генерування» використовує Е.Еріксон для аналізу процесу формування дорослої особистості. Генеративність – це зацікавленість людини в побудові власного життя і в навчанні нового покоління. В зрілому віці людина не повинна втратити інтерес до життя, а має розвивати в собі прагнення до продуктивної діяльності та активності, що виявляється перш за все в процесі виховання дітей [7]. Дж.Котр виділяє такі види генерування: біологічне генерування, батьківське генерування, технічне генерування і культурне генерування [8]. Біологічне генерування передбачає народження дитини. Хоча для того, щоб стати відповідальним батьком не обов'язково бути біологічним батьком дитини. Батьківське генерування включає турботу про неї. Основне завдання тут – дати дитині відчутти себе повноцінним членом сім'ї. Піклування про дитину передбачає задоволення її біологічних, соціальних потреб. Технічне генерування полягає у навчанні дітей необхідним навикам, передачі знань, вмінь і досвіду. Культурне генерування пов'язане насамперед з трансляцією культурного досвіду і залученням дитини до символічної системи, яка прийнята в даній культурі. Зрілі батьки відчують потребу в тому, щоб

навчити дитину, зробити її своїм спадкоємцем – у культурному сенсі, тобто передати в майбутнє все краще, чим володіють самі. Проте сам факт наявності дітей чи бажання їх мати – це ще не генеративність.

Таким чином відповідальне батьківство з позицій концепції Е. Еріксона та його послідовників пов'язується із здатністю до генерування у всіх його проявах. Том у ознаками відповідального батьківства буде піклування про дитину (матеріальне забезпечення, участь у догляді тощо), навчання дитини в широкому розумінні та сприяння її соціалізації, передача культурного досвіду.

Поряд з функціональним підходом Е. Еріксона відповідальне батьківство можна досліджувати, виходячи з аналізу структури батьківства.

Ю. В.Євсєєнкова і А. Г. Портнова вважають, що структуру батьківства утворюють наступні складові: потребово-емоційний, який включає різні аспекти мотивації, емоційні реакції, переживання; операційний, як знання і уміння, операції по догляду за дитиною і спілкування з нею; і ціннісно-смысловий, як ставлення батька до дитини, включаючи екзистенційні переживання. Крім того, в дану структуру включається інтегральний компонент – оцінковий, в який входить самооцінка себе як батька, а також оцінка оточуючих, що базується на прийнятих в даному суспільстві соціальних стереотипах і рольових очікуваннях. Соціальна оцінка є основою для формування власної оцінки. Оцінковий компонент є інтегральним, оскільки пронизує і впливає на всі інші компоненти структури [3].

Можна припустити, що зріле батьківство буде характеризуватися високим рівнем розвитку всіх перерахованих компонентів. Наприклад, відповідальному батьку будуть притаманні (в ідеалі) всі необхідні знання, навички по догляду за дитиною, він буде обізнаний у сфері дитячої психології, педагогіки, педіатрії (операційний компонент); йому буде властиве ставлення до дитини як до однієї з найважливіших цінностей, він

буде вбачати в ній спадкоємця в широкому розумінні цього слова (ціннісно-смысловий компонент) тощо. Разом з тим самооцінка чоловіком себе як батька повинна бути адекватною, високою. Очевидно, що такого батька будуть також високо оцінювати оточуючі, суспільство.

Особливе значення надається якості відповідальності. Відповідальний батько не планує народження дитини, поки він не готовий емоційно і матеріально підтримувати дитину; встановлює своє юридичне батьківство, якщо і коли дитина народжується; активно розділяє з матір'ю емоційні і фізичні турботи про дитину, починаючи з вагітності; активно розділяє з матір'ю турботи про фінансову підтримку дитини [8]. Отже, детермінуючими факторами становлення чоловіка як батька є почуття відповідальності та емоційної прив'язаності до своєї дитини.

Розвитку в чоловіка характеристик, притаманних продуктивному батьківству перешкоджає ціла низка факторів. В значній мірі формуванню батьківської відповідальності заважає той факт, що в більшості культур чоловік і дружина розділяють функції в сім'ї. Т. Парсонс і Р. Бейлз назвали їхні ролі інструментальною і експресивною відповідно (чоловік – здобувач, дружина створює сприятливу психологічну атмосферу в сім'ї) [4].

Згідно з дослідженнями Томпсона і Плека, структура чоловічої рольової поведінки складається з компонентів (норм), які також можуть негативно впливати на формування залученого батьківства [1].

1. Норма успішності (статусу) – стереотип, який стверджує, що соціальна цінність чоловіка визначається розміром його заробітку.

2. Норма емоційної твердості – стереотип мужності, згідно з яким чоловік не повинен проявляти емоції і має вирішувати свої емоційні проблеми без сторонньої допомоги.

3. Норма антижіночності – стереотип, згідно з яким чоловікам слід уникати жіночих якостей, видів діяльності і моделей поведінки.

Подолання соціальних стереотипів, які заважають самоздійсненню чоловіка в сімейній сфері, на думку Ш. Берна, можливе за умови формування андрогінії. Андрогінія – це поєднання в одній особі найкращих чоловічих і жіночих якостей. Згідно з дослідженнями, андрогінні чоловіки-батьки активніше беруть участь у розвитку й вихованні дітей та підтримують їх, вони значно емпатійніші, розуміючі й терплячі [2].

Як бачимо, відповідальне (залучене, продуктивне, зріле) батьківство – складний психологічний феномен, для дослідження якого доцільно застосовувати як структурний, так і функціональний підхід. Таке батьківство сприяє як успішній первинній соціалізації дитини, так і вторинній соціалізації дорослих. Формування відповідального батьківства залежить як від соціокультурних, так і від особистісних факторів. Важливе значення тут має така якість батька як відповідальність; залучене батьківство безпосередньо пов'язане з андрогінністю чоловіка, оскільки остання дозволяє подолати стереотипи маскулінності, які негативно впливають на продуктивність батьківства. Перспективним напрямом подальших досліджень є створення корекційно-розвивальних програм, спрямованих на формування у чоловіків якостей, характерних для відповідального батьківства.

1. Бендас Т.В. Гендерная психология: Учебное пособие / Т.В. Бендас. - СПб.: Питер, 2006. - 431 с.
2. Берна Ш. Гендерна психологія. / Ш. Берна. – СПб.: Євроснак, 2001. – 320 с.
3. Евсеенкова Ю.В. Отцовство как структурно-динамический феномен. / Ю.В. Евсеенкова, А.Г. Портнова // Сибирская психология сегодня: Сборник научных трудов. – Кемерово, 2004. – С. 104-110.
4. Крайг Г. Психология развития. - 9-е изд. / Г. Крайг, Д. Бокум. – СПб.: Питер, 2005. – 940 с

5. Овчарова Р.В. Психология родительства. / Р.В. Овчарова. – М.: Академия”, 2005. – 340 с.
6. Фромм Э. Искусство любви. / Э.Фромм. – Минск: ТПЦ "Полифакт", 1990. – 235 с.
7. Эриксон Э. Детство и общество. / Э. Эриксон. – СПб.: Ленато, АСТ, Фонд «Университетская книга», 1996.— 592 с.
8. Clare A. On men: masculinity in crisis. Chapt. 7. Man the father. / A. Clare 2001. – P. 161-185.